कक्षा नौको मैथिली पोथी पाठ्यपुस्तकको अध्ययन

सुनिल कुमार मण्डल

परीक्षा क्रमाङ्क : ७२२८१११/०७५

त्रि.वि.दर्ता नं.: ९-२-१७५-१३४-२०११

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टर नेपा.शि.५४४ पाठ्यांशको
प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिवि, कीर्तिपुर

२०७५/२०१९

प्रतिबद्धता पत्र

प्रस्तुत शोधपत्रभित्रका सामग्रीहरू नितान्त मौलिक हुन् । यसमा प्रयोग गरिएका सामग्रीहरू अन्यत्र कहीँबाट साभार गरिएका छैनन् । प्रयोग गरिएका ठाउँमा आवश्यकताअनुसार स्रोत खुलाएर वाक्यांश तथा वाक्यहरू साभार गरिएको छ । यस शोधपत्रका अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका छैनन् । अतः यो शोधपत्र नितान्त मौलिक भएको प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु ।

....

शोधार्थी

सुनिल कुमार मण्डल

मिति : २०७५/१२/१०

शोध निर्देशकको सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रका छात्र सुनिल कुमार मण्डलले नेपाली विषय विशिष्टीकरणको पाठ्यांश ५४४ को आवश्यकता पूर्तिका निम्ति 'कक्षा नौको मैथिली पोथी पाठ्यपुस्तकको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रहेर तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यो शोधकार्यबाट म पूर्णतः सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

उपप्रा.डा. बुद्धराज खनिया
शोध निर्देशक
शिक्षाशास्त्र सङ्काय
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

मिति : २०७६/०१/०२
April 15, 2019

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको आवश्यकता पूर्तिका लागि छात्र सुनिल कुमार मण्डलद्वारा 'कक्षा नौको मैथिली पोथी पाठ्यपुस्तकको अध्ययन' शीर्षकमा तयार गरिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१.	प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)	....
२.	प्रा.डा. शर्वराज आचार्य (शोध विशेषज्ञ)	....
३.	उपप्रा.डा. बुद्धराज खनिया (शोध निर्देशक)	....

मिति : २०७६/०१/२४
May 7, 2019

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको हो । शोधपत्रको शीर्षक चयन, सामग्री निर्माण, तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण तथा परिमार्जन गरी अन्तिम रूप दिनका निम्ति आफ्नो व्यस्तताका बाबजुद पनि समय दिनु हुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरु उपप्राध्यापक बुद्धराज खनियाप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । उहाँको प्रेरणा, सहयोग र हौसलाको कारण यो अध्ययन कार्य सार्थक भएकाले यसको प्रथम श्रेय उहाँलाई नै दिँदै हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

यस शोधपत्रका लागि समयमा नै मेरो शोध प्रस्ताव स्वीकार गरी अध्ययन कार्य थालनी गर्न सहयोग पुऱ्याउने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई लगायत समस्त नेपाली भाषा शिक्षा विभागप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मेरो उच्च शिक्षाको अध्ययनका लागि जीवनका विभिन्न सामाजिक, आर्थिक तथा व्यावहारिक समस्याहरूसँग सङ्घर्षहरू गर्दै शैक्षिक पाइला टेकाउनु हुने मेरा पूजनीय बुवा रामविलास मण्डल र आमा लक्ष्मीनीया देवी मण्डलप्रति ऋणी छु । यसैगरी अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा सदासर्वदा प्रेरणा दिइरहने मेरा आत्मीय मित्रहरू जयकुमार मण्डल, झगरु मण्डल, नरेश रोकाया लगायत सबै शुभ चिन्तकहरूलाई एकै साथ हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै यस शोधपत्रको शुद्ध टङ्कन र बँधाइमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका जितेन महर्जनलाई पनि हार्दिक धन्यवाद प्रदान गर्दछु ।

अन्त्यमा, प्रस्तुत शोधपत्र समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेस गर्दछु ।

....

सुनिल कुमार मण्डल

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रिवि कीर्तिपुर

शोधसार

पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा मैथिली पोथीको विश्लेषण गर्नु, भाषिक सिपका आधारमा मैथिली पोथीको विश्लेषण गर्नु र अभ्यास खण्डको स्वरूप र प्रयोगको स्थिति पहिल्याउनु जस्ता शोधका उद्देश्य रहेका छन् । प्रस्तुत अनुसन्धान गुणात्मक अनुसन्धानमा आधारित रहेको छ । यस अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिका माध्यमबाट सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ । यो शोधमा प्राप्त तथ्यहरूलाई विश्लेषण गर्दा वर्णनात्मक र तुलनात्मक विधि प्रयोग गरिएको छ । यसै क्रममा माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम र कक्षा नौको मैथिली पोथीलाई प्राथमिक स्रोत तथा अध्ययनसँग सम्बन्धित विभिन्न पाठ्यपुस्तकहरू, पत्रपत्रिका, शोधपत्र, लेखरचना साथै शोधनिर्देशकको निर्देशन आदिलाई गौण स्रोत सामग्रीका रूपमा लिएको छ । यस अध्ययनको अध्याय पाँचअन्तगरगत पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमार मैथिली पोथीको विश्लेषण गरिएको छ । पाठ्यक्रम अनुरूप उक्त पाठ्यपुस्तकका पाठहरू छ वा छैनन् भन्ने कुराहरू अध्ययन गरिएको छ । यसैगरी अध्याय छमा भाषिका आधारमा मैथिली पोथीको अध्ययन गरिएको छ । भाषाका चारवटा सिप सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ जस्ता भाषिक सिपहरूको विकास गर्न पाठ्यपुस्तक उपयोगी छ वा छैन भन्ने कुराहरूको अध्ययन गरिएको छ । त्यस्तै अध्याय सातमा अभ्यास खण्डको स्वरूप र प्रयोगको स्थितिको अध्ययन गरिएको छ । उक्त पाठ्यपुस्तकका अभ्यास खण्डहरू पाठ्यक्रमका उद्देश्यलाई समेट्न सकेको छ कि छैन तथा दिइएका अभ्यासहरू भाषका चारै सिप विकासमा सहयोग गर्न सक्ने छन् वा छैनन् भन्ने कुराहरूको विश्लेषण गरिएको छ । कक्षा नौको मैथिली पोथी पाठ्यपुस्तकको अध्ययनबाट विभिन्न नवीन निष्कर्षहरू प्राप्त भएका छन् जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

कक्षा नौको मैथिली पोथी भाषा पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप निर्माण गरिए पनि केही उद्देश्यहरु समेट्न सकेका छैन । पाठ्यपुसतकमा विधालाई एकपछि अर्को गर्दै चक्रीय ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ जसले गर्दा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई रोचकतापूर्ण बनाएको पाइयो । मूल्याङ्कन तथा अङ्कभारलाई हेर्दा १०० पूर्णाङ्कमध्ये ३२ उत्तीर्णाङ्क निर्धारण गरिएको छ । जसमा ३ घण्टा समय निर्धारण गरिएको पाइन्छ । यसमा निर्माणात्मक वा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनको सम्बन्धमा केही भनिएको पाइँदैन । पाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठहरूको आवृत्ति प्रवृत्ति हेर्दा स्तर, तह र उमेर सुहाउादा, व्यावहारिक र रमाइला

पाइन्छन् । वैचारिक दृष्टिकोणले उक्त पाठ्यपुस्तकले शिक्षाशास्त्रीय दृष्टिकोण, प्रजातान्त्रिक मूलय मान्यता तथा बालअधिकार, भौगोलिक र धार्मिक विविधता साथै राष्ट्रिय एकता र सार्वभौमिकतालाई स्पष्ट रूपमा समेटिएको पाइँदैन । पाठ्यपुस्तकमा चारवटै सिपहरूमध्ये लेखाइ सिपमा बढी जोड दिएको पाइयो । त्यस्तै लेखाइ र पढाइ सिपगत अभ्यासहरू नै बढी भएको अन्य सिपहरू पूरा गर्न सक्ने अभ्यासको कमी भएको पाइयो । पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणलाई कार्यमूलक ढङ्गबाट पाठसँग सम्बद्ध गराउन कोसिस गरिनुले शिक्षण प्रक्रियालाई सैद्धान्तिकभन्दा व्यावहारिक प्रक्रियातर्फ उन्मुख गरिएको पाइयो । पाठ्यपुस्तकमा उखान टुक्काको प्रयोगका दृष्टिले अत्यन्तै न्यून प्रयोग भएको पाइयो । त्यस्तै पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक पाठमा कठिन शब्दहरुको अर्थ दिइएकाले सिकाइ तथा शब्दार्थ शिक्षणमा सहयोग गरेको पाइन्छ । कक्षा नौको मैथिली पोथी पाठ्यपुस्तकमा भएका कमीकमजोरीलाई निराकरण गरी निम्न सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ : मैथिली पोथी पाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रमको वास्तविक भावना र उद्देश्यलाई आत्मसाथ गर्दै सोही बमोजिम पाठ्यवस्तु छनोट गर्नुपर्छ । पाठ्यपुस्तकले चारै भाषिक सिप सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइलाई सन्तुलित रुपमा समावेश गर्न सक्नुपर्छ । पाठ्यक्रमले निर्माणात्मक मूल्याङ्कन तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनलाई समेत समाविष्ट गराउनुपर्छ । पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा उपयुक्त समयमा सकिने गरी विचार पुऱ्याएर पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नुपर्दछ । पाठ्यपुस्तकको मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोण र परिवर्तित समयलाई समेट्नुपर्ने देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकले राष्ट्रिय एकता र सार्वभौमिकता समेट्नुपर्ने देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न सन्दर्भ र प्रसङ्गअनुरुप उखान-टुक्का प्रयोगमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न प्रयोग रिएको कागजको स्तरमा सुधार गर्नुपर्ने, चित्रहरुको रखाइमा अब विचार गरी आवश्यकता अनुसार थप गरिनुपर्नेछ । पाठ्यपुस्तकको अन्त्यमा शब्दसूची राखेर विद्यार्थी तथा शिक्षकलाई आवश्यक प्रयोग गर्न बनाउन सकेमा राम्रो हुन्छ ।

विषय सूची

पृष्ठ

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ पृष्ठभूमि १
१.२ समस्या कथन ३
१.३ अध्ययनको उद्देश्य ४
१.४ अध्ययनको सान्दर्भिकता ४
१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन ५
१.६ अध्ययनको रूपरेखा ५

अध्याय दुई

सम्बद्ध कार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक प्रारूप

२.१ सम्बद्ध कार्यको पुनरावलोकन ७
२.१.१ पुस्तक सम्बन्धी पुनरावलोकन ७
२.१.२ शोधपत्र सम्बन्धी पुनरावलोकन ८
२.२ सैद्धान्तिक प्रारूप १३
२.२.१ पाठ्यक्रमको परिचय १३
२.२.२ भाषा पाठ्यक्रमको परिचय १४
२.२.३ भाषा पाठ्यक्रमका तत्त्वहरू १५
२.२.३.१ उद्देश्य १५
२.२.३.२ विषयवस्तु १६
२.२.३.३ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप १६
२.२.३.४ मूल्याङ्कन १७
२.२.४ भाषा पाठ्यपुस्तकको परिचय १७
२.२.५ भाषा पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक विशेषताहरू १९
२.२.५.१ पाठ्यवस्तु १९
२.२.५.२ शब्द भण्डार २०
२.२.५.३ भाषा २०
२.२.५.४ अभ्यास २१
२.२.५.५ चित्र २१
२.२.५.६ भूमिका तथा निर्देशन २२

२.२.५.७ शब्दसूची २२
२.२.६ भाषा पाठ्यपुस्तकका बाह्य विशेषताहरू २२
२.२.६.१ आवरण पृष्ठ २३
२.२.६.२ अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ २३
२.२.६.३ छपाइ र बँधाइ २४
२.२.६.४ कागजको स्तर २४
२.२.६.५ मूल्य २४
२.२.६.६ सुलभता २५
२.२.६.७ अन्य/विविध २५
२.२.७ भाषा पाठ्यक्रम र भाषा पाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध २५

अध्याय तिन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ विधि २७
३.२ सामग्री निर्माण २७
३.३ सामग्री सङ्कलन २८
३.३.१ प्राथमिक सामग्री २८
३.३.२ द्वितीयक सामग्री २८
३.४ व्याख्या तथा विश्लेषण २८

अध्याय चार

पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले मैथिली पोथी पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण

४.१ भाषा पाठ्यक्रमको उद्देश्य र मैथिली पोथी ३०
४.२ विधाको क्षेत्र, क्रम र मैथिली पोथी ३४
४.३ शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया र मैथिली पोथी ३६
४.४ मूल्याङ्कन, अङ्कभार र मैथिली पोथी ३७
४.५ वैचारिक पक्ष र मैथिली पोथी ३८

अध्याय पाँच

भाषिक सिपका आधारमा 'मैथिली पोथी' को विश्लेषण

५.१ सुनाइ र बोलाइ सिप ४०
५.२ पढाइ सिप ४२
५.३ लेखाइ सिप ४४

अध्याय छ

मैथिली पोथीमा राखिएको अभ्यासहरूको विश्लेषण

६.१ अभ्यास खण्डको स्वरूप र प्रयोगको स्थिति ४९

६.१.१ बोध प्रश्नोत्तर ४९

६.१.२ सप्रसंग व्याख्या ५१

६.१.३ शब्दभण्डार ५२

६.१.४ व्याकरण ५४

६.१.५ सिर्जनात्मक अभ्यास ५४

अध्याय सात

सारांश, निष्कर्ष, सुझाव र उपादेयता

७.१ सारांश ५८

७.२ निष्कर्ष ६०

७.३ सुझाव ६५

७.४ उपादेयता ६६

सन्दर्भ सूची ६७

परिशिष्ट

व्यक्तिवृत्त

व्यक्तिवृत्त

नाम : सुनिल कुमार मण्डल

जन्ममिति : २०४९/११/२७

ठेगाना : मिथिलेश्वर निकास-१, धनुषा

बुवाको नाम : राम विलास मण्डल

आमाको नाम : लक्ष्मीनीया देवी मण्डल

नागरिक : नेपाली

लिङ्ग : पुरुष

तह : स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)

सम्पर्क नं. : ९८२३२६१०३५

शैक्षिक योग्यता

तह	शिक्षण संस्था	उत्तीर्ण वर्ष	श्रेणी
प्रवेशिका परीक्षा (एस.एल.सी.)	श्री जगरूप साह, रामपुकार साह मा.वि., परशुराम तलाउ	२०६५	प्रथम
प्रवीणता प्रमाणपत्र तह (१०+२)	युनिभर्सल एकेडेमी उ.मा.वि. जनकपुर धनुषा	२०६८	द्वितीय
स्नातक तह (बी.एड.)	न्यू मिलिनियम कलेज अफ एजुकेसन, देवीचोक, जनकपुर	२०७१	द्वितीय
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)	विश्वविद्यालय क्याम्पस, त्रि.वि., कीर्तिपुर	२०७५	